Juozas Skirius. Išeivių veikla Vasario 16-osios Lietuvoje: nuo milijoninių pelnų iki žlugimo

Lietuvių išeivijai visuomet buvo svarbi jos senoji Tėvynė, šalies materialiniai ir politiniai poreikiai, ypač kai Lietuva atkūrė savo nepriklausomybę 20 a. pradžioje ir pabaigoje. Stipresnį ekonominį bendradarbiavimą su Lietuva išeiviai pradėjo prieš 105 metus, po Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto paskelbimo. Skirdami paramą ir investuodami, lietuvių emigrantai parodė savo siekį pasitarnauti savo kraštui – Pirmojo pasaulinio karo nualintai Lietuvai, kuriai reikėjo atkurti ekonomiką ir sutvarkyti visas gyvenimo sritis.

Juozas Skirius

Vytauto Didžiojo universitetas

Išeiviams atrodė, kad tai buvo gera galimybė į Lietuvos ūkį investuoti kapitalą. JAV lietuviai, turėdami pinigų, siekė ne tik padėti Lietuvai, bet ir iš to turėti naudos. Jau Pirmojo pasaulinio karo metais JAV lietuvių vadovai agitavo išeiviją savo pinigais prisidėti kuriant įvairias akcines bendroves, kurios investuotų sukauptą kapitalą į atkuriamą Lietuvos ūkį. Agitacija turėjo gana ryškų patriotinį aspektą, kuris skatino išeiviją prisidėti prie išsvajotos nepriklausomos Lietuvos atkūrimo.

Šalyje tarp daugelio bendrovių ryškiau pasireiškė kelios, tokios kaip Amerikos lietuvių prekybos akcinė bendrovė (ALPAB) ar Lietuvos-Amerikos pramonės bendrovė (LAPB), susikūrusios beveik vienu metu ir gana ilgą laiką veikusios ir palikusios savo pėdsaką ne tik Lietuvoje, bet ir tarp išeivių. To meto Lietuvos ūkinėje veikloje save išbandė ir vienas žymiausių JAV lietuvių, Lietuvos atgimimo šauklys ir aktyvus visuomenininkas dr. Jonas Šliūpas.

Jonas Šliūpas | VDU archyvo nuotr.

Ministras prašė pagalbos pristatant prekių į Lietuvą

1919 m. sausio 3 d. Bostone oficialiai įsikūrė ALPAB, turėjusi 100 tūkstančių JAV dolerių kapitalą (šiandienos doleriais – apie 2 mln.). Pradžia buvo daug žadanti, nes iki 1920 m. liepos 1 d. bendrovė jau turėjo 350 tūkst. dolerių kapitalą ir planavo jį padidinti iki 2 milijonų. Bendrovė angliškai vadinosi „Lithuanian Sales Corporation“. Jos tikslas – sutelkti Amerikoje pinigų pramonei ir prekybai vystyti Lietuvoje. Aktyvus išeivis Jonas J. Romanas buvo vienas iš bendrovės steigėjų ir jos ilgametis pirmininkas.

Bendrovė sudomino Lietuvos Vyriausybę – 1919-ųjų birželį Lietuvos pramonės ir prekybos ministras prof. Jonas Šimkus kreipėsi į JAV lietuvius, prašydamas ne

labdaros, bet komercinės pagalbos pristatant į Lietuvą įvairių prekių. ALPAB atsakė telegrama, pasiūlė savo paslaugų prekėmis, už jas ministras J. Šimkus pažadėjo sumokėti valstybės iždo obligacijomis. Kartu buvo pageidaujama gauti audinių, batų, benzino, žemės ūkio padargų, trąšų, cukraus, ryžių, kokoso sviesto, kondensuoto pieno ir kt. Sandėris siekė apie 1 mln. JAV dolerių.

Lietuvos Tarptautinis bankas Kaune su pagrindiniu 5 mln. auksinų kapitalu (apie 27 tūkst. JAV dolerių) iš esmės buvo skirtas JAV lietuvių pinigams perkelti į Lietuvą, tarpininkaujant ALPAB. Bankas išleido 5 tūkst. akcijų, jos priklausė JAV lietuviams. Netrukus po banko įsteigimo buvo atidarytos parduotuvės Kaune, Mažeikiuose, Skuode, Šiauliuose, Telšiuose, trys – Vilniuje. Tačiau jos visos, išskyrus Vilniaus, dirbo nuostolingai.

Metinė apyvarta siekė net 10 milijonų litų

Palangoje ALPAB nupirko vilą ir ten buvusį vienintelį viešbutį su žemės sklypu, taip pat kino teatrą, garažą ir elektros stotį prie viešbučio. Kaune bendrovė turėjo tabako ir papirosų fabriką, Skuode įkūrė saldainių fabriką. Ji taip pat pardavinėjo automobilius, traktorius ir žemės ūkio mašinas, jas remontavo, Kaune ir Panevėžyje turėjo įsigijusi garažų. Be to, turėjo 18 tarpmiestinio susisiekimo autobusų ir kartu su vokiečiais – du šešiaviečius lėktuvus susisiekti tarp Kauno ir Karaliaučiaus.

1922 m. prie Rėkyvos ežero, netoli Šiaulių, ALPAB pastatė elektros stotį, finansavo baldų gamybos bendrovę „Venta“ ir pusę bendrovės „Eglynas“, kuri turėjo lentpjūvę ir daug miško. Dėl ALPAB pirmą kartą Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodoje per radiją buvo transliuota lietuviška muzika. Bendrovė efektyviai reklamavo ir pardavinėjo „Western-Electric“ radijo aparatus, kurie 1925-aisiais kainavo 800 litų.

Lietuvoje ALPAB organizuotos įstaigos šiek tiek veikė, bet, kaip buvo nurodoma, „neduoda užtektinai pelno padengti įvairias išlaidas ir skolų apmokėjimą“. Tiesa, JAV lietuvių spaudoje pasirodydavo informacijos apie bendrovės padėtį ir veiklą Lietuvoje. 1932 metais buvo rašoma, kad bendrovės metų apyvarta siekė 10 mln. litų, bet visas pelnas atitenka skoloms padengti. Nepaisant to, padėtis po truputį gerėjo. Geriausiai laikėsi Lietuvos Tarptautinis bankas, jis kasmet mokėjo dividendus ir skolų neturėjo.

JAV lietuvių istorikas Antanas Kučas rašė, kad kai ALPAB ir Tarptautinis bankas

įsisiūbavo sėkmingai veiklai, 1940 metais Lietuvą okupavę bolševikai visą bendrovės turtą nusavino.

Tikslas – padėti Lietuvai sustiprėti ekonomiškai

Beveik tuo pačiu metu kaip ir ALPAB susikūrė Lietuvos-Amerikos pramonės bendrovė (LAPB, „Lithuanian American Trading Co.“). 1919 m. kovo 20 d. Baltimorėje susikūrusi bendrovė jau gruodžio 1 d. turėjo turto už daugiau kaip 256 tūkst. dolerių. Jos tikslas – padėti Lietuvai ekonomiškai sustiprėti ir neleisti jos pramonei atsidurti svetimšalių rankose. Bendrovė deklaravo akcininkų pinigų apsaugą ir garantavo pelną.

LAPB turėjo keletą padalinių: statybomis planavo užsiimti Konstrukcijos skyrius, Industrijos skyrius ketino steigti Lietuvoje siuvyklas, audyklas ir kitas įmones, Kapitalo sukėlimo skyrius rinko akcininkus (1 akcija – 10 dolerių), o Importo ir eksporto skyrius 1919–1920 m. organizavo kelių šimtų tonų drabužių ir maisto produktų pasiuntimą į Lietuvą. Buvo įsteigtas ir Pinigų siuntimo skyrius. Lietuvoje savo biurą LAPB įkūrė Kaune, Laisvės alėjoje.

Dalis sukauptų pinigų 1919–1920 metais buvo investuota į nekilnojamąjį turtą prie Akrono miesto Ohajo valstijoje: buvo įsigyti du žemės sklypai už 88 tūkst. dolerių. Statant gyvenamuosius namus buvo tikimasi gauti labai gero pelno, jį vėliau planuota perkelti į Lietuvą. Tačiau 1921 m. krizė JAV sumaišė visus bendrovės vadovybės planus – teko už skolas turimus žemės sklypus perleisti organizacijai Susivienijimas lietuvių Romos katalikų Amerikoje, kuri buvo davusi 40 tūkst. dolerių paskolą. 1926 metais LAPB faktiškai nustojo veikusi.

Bendrovė savo veiklos pradžioje investavo Lietuvoje 20 tūkst. dolerių, buvo suorganizuota bendrovė „Jėga“, ji įsigijo vandens malūnus Ariogaloje ir Lyduvėnuose. Jau nustojusi veikti LAPB dar turėjo „Jėgos“ akcijų, ketino jas parduoti.

Siekė atkurti karo sugriautą Lietuvos pramonę

Vienas žymiausių JAV lietuvių – gydytojas, visuomenininkas dr. Jonas Šliūpas, kaip ir nemažai kitų iškilių išeivijos atstovų, puoselėjo patriotines viltis atkurti karo sugriautą Lietuvos žemės ūkį ir pramonę. Jis aktyviai prisidėjo prie JAV lietuvių akcinių bendrovių kūrimo, agitavo išeivius dalyvauti atstatant Lietuvą.

1919 m. dr. J. Šliūpas grįžo į Lietuvą su 38 tūkst. dolerių kapitalu. Ūkines ir verslo bendroves jis laikė žmonių gerovės kėlimo priemone, todėl skubiai įsijungė į jų steigimą. Jo iniciatyva JAV 1920 m. buvo surinkta 55 tūkst. dolerių ir Lietuvoje įsteigta akcinė bendrovė „Garlaiviai“, įsigijusi kelis garlaivius, ji pradėjo laivybą Nemune. Vėliau jis organizavo ir kitas bendroves, pirko akcijų, tarp jų – „Gubernijos“, „Ringuvos“, „Montvilo“ ir kt.

1921 metais Palangoje dr. J. Šliūpas suorganizavo bendrovę „Žuvis ir gintaras“, investavęs į ją 25 tūkstančius litų. Jis ketino Palangoje pradėti apdirbimo verslą, steigti gintaro parduotuves. Gydytojas nuoširdžiai tikėjo, kad bendrovės veikla pagerins žvejybos įrankių prekybą ir padės geriau gyventi Lietuvos žvejams.

1920 m. gegužę dr. J. Šliūpas, Karolis Račkauskas-Vairas, Martynas Yčas ir kiti organizavo Kaune aliejaus gamyklą, ketindami supirkinėti linų sėmenis ir juos perdirbti, steigti dirbtuves, sandėlius. Bendrovei priklausė ir antras fabrikas Šiauliuose. Tiesa, veikla bendrovėse nebuvo tokia, kokios norėjo jų steigėjai, bet jie neprarado vilties.

Dar 1923 metais Šiauliuose dr. J. Šliūpas įkūrė „Titnago“ spaustuvę už 100 tūkst. litų, 70 proc. šios sumos investavo jis pats. Spaustuvė 1926 m. dėl įsiskolinimų buvo perduota Lietuvos valstybės bankui. Ši spaustuvė buvo viena iš nedaugelio priklausiusių lietuviams. Deja, J. Šliūpo sudėti į bendroves pinigai buvo prarasti 1927 m., bankrutavus Prekybos ir pramonės bankui. Jis, skirtingai nei dauguma Amerikoje neįsitvirtinusių lietuvių, liko gyventi Lietuvoje. Tai tokia vieno aktyvaus JAV lietuvio dalia, panaši į kitų nepriklausomos Lietuvos gyvavimo pradžioje.

Išeivių bendrovės žlugo, bet sustiprino Lietuvą

Nuo pat Lietuvos valstybės atkūrimo sunki krašto ekonominė padėtis vertė valdžią ieškoti paramos. Užsienio valstybės paskolų ar kreditų neteikė, nes dauguma jų Lietuvos nepripažino, o nualintam ūkiui reikėjo nemažai lėšų. Valstybės veiklos pradžioje visos viltys buvo dedamos į lietuvių išeiviją.

Mokslininkų skaičiavimais, 1920–1925 m. Lietuvoje veikė 17 JAV lietuvių suorganizuotų akcinių bendrovių, jos sunkiai, bet palaipsniui dėjo pagrindus valstybės ekonomikai atkurti. Joms išeivija skyrė apie kelis milijonus JAV dolerių.

Kaip rašė savaitraščio „Keleivis“ redaktorius Stasys Michelsonas, visi išeivių pinigai tose bendrovėse buvo prarasti. JAV lietuvių akcinių bendrovių sunykimo

priežastis galima skirstyti į subjektyvias ir objektyvias. Subjektyvios – tai organizatorių kvalifikacijos trūkumas, rizikingi ir gerai nepasverti sprendimai, noras greitai gauti pelno, taip pat Lietuvos valdžios paramos trūkumas ir kai kurių valdininkų ir partnerių Lietuvoje nesąžiningumas. Prie objektyvių priežasčių reikia priskirti ekonomines krizes JAV, sudėtingą Lietuvos piniginę sistemą ir dar nevisiškai paruoštą teisinę bazę krašte.

Nepaisant to, JAV lietuvių finansinis patriotizmas nenuėjo veltui – Lietuvoje jų dėka buvo dedami ekonominiai pagrindai, kraštas stiprino savo ūkinę padėtį, kūrėsi infrastruktūra.